

УДК 340.12

Роман Шай

Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
кандидат юридичних наук, доцент
roman.y.shai@lpnu.ua

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2020.28.142>

© Шай Р., 2020

У статті окреслено роль правової культури та її вплив на формування і розвиток правового суспільства, оскільки будівництво громадянського суспільства, демократичної, правової держави – це не тільки внутрішньополітична потреба, але й зовнішня необхідність, яка диктується розвитком України в умовах глобалізації. По суті, за всієї різноманітності світ єдиний у тому, що справжній прогрес здійснюється лише там, де створені суспільні умови для розкриття головного ресурсу цивілізації – людини.

Демократичні перетворення, які відбуваються в Україні, є початком великих і всебічних інноваційних трансформувальних змін у всіх сферах українського суспільства. Ці зміни наочно демонструють не тільки пріоритети майбутнього розвитку, але й недоліки, що заважають динаміці розвитку цього процесу.

Спостереження політичних подій сьогодення свідчать про те, що активізація громадянського, правового суспільства стала потребою української державності, оскільки політичний процес в Україні зіткнувся з ситуацією правового беззаконня і кризи політичної влади.

Світ сьогодні більш взаємопов'язаний, ніж колись. Тому Україна може стати рівноправним партнером у світовій прогресивній спільноті тільки тоді, коли буде демократичною і правовою країною з розвинутими економічними відносинами, високим культурним і духовним потенціалом громадянського суспільства. Досягти цього можна лише за верховенства закону, сильного правопорядку, ефективної власності, конструктивної виконавчої і законодавчої влади, незалежної судової системи, вільних і незалежних ЗМІ, громадського самоврядування. Усі ці аспекти поєднують у собі саме правове суспільство.

Ключові слова: правова культура, правове суспільство, глобалізація, правова держава, правовий прогрес.

Постановка проблеми. Події останніх років, які відбуваються в Україні (військовий конфлікт з Російською Федерацією), а також різноманітні виклики часу, що зумовлені соціальними проявами (знецінення праці і відповідно трудова міграція, слабкий соціальний діалог та соціальна згуртованість) потребують переосмислення ролі і значення державно-правових явищ у суспільному житті як на буденному, так і на науковому рівні. Незалежно від рівня, на якому відбуватиметься це пере-

осмислення, з'єднувальною ланкою між ними буде правова культура, яка відіграє важливу роль не лише формуванні правового суспільства, а й у житті окремої людини та в історії людства загалом.

Вивчення проблеми формування правової культури та її впливу на розвиток правового суспільства має високу актуальність тому, що правовий прогрес, до якого прагне Україна, може бути реальністю лише за умови, що політична і правова реформа поєднуюватиметься з формуванням правової культури українського суспільства, усіх його соціальних груп. Більше того, без успіху в галузі формування правової культури населення ефективність реформ в Україні буде просто неможливою [1, с. 26].

Важливими аспектами зазначеної проблематики є питання, пов'язані з поняттям правової культури, її ролі у правовому та культурному розвитку особи та суспільства, а також впливі на формування правового суспільства в Україні.

Розбудова демократичної, правової держави безпосередньо пов'язана із розвитком правової культури громадян. Саме правова культура населення є гарантією дії верховенства правового закону в суспільстві.

Вказаний напрям наукових досліджень не є новим, водночас окремі питання досі залишаються недостатньо дослідженими або не знайшли своєї практичної реалізації.

Мета та задачі цієї наукової статті полягають у визначенні основних чинників правової культури, що впливають на формування правової культури суспільства в умовах розбудови правової держави – України.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженням правової культури свого часу займалися С. Алексєєв, Н. В. Вітрук, М. М. Вопленко, Л. Г. Гранат, Д. А. Керімов, О. О. Красавчиков, В. С. Нерсєсянц, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, С. Сливка, Ю. О. Тихомиров, І. Ю. Хомишин та ін. Процеси глобалізації сучасного світу спричинили виникнення проблеми впливу правової культури на українського правового суспільства. Нині розробкою зазначеної проблематики займаються Ю. П. Битяк, М. Г. Окладна, М. С. Олійник, О. Є. Проць, І. В. Яков'юк та ін.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, одним із різновидів загальної культури є правова культура. Вона становить самостійний розділ, є синтезом права та культури, характеризується певною автономністю щодо інших різновидів культури (матеріальної, економічної, політичної та ін.).

Сьогодні в науковій літературі констатується факт відсутності однозначного підходу до розуміння правової культури. Важко погодитися із Т. Бачинським, який вбачає відсутність синтезованого поняття «правової культури» в тому, що «культурологія та юриспруденція в даному контексті є не зовсім однорівневими явищами, оскільки процес формування культурології в самостійну наукову дисципліну ще не завершений і її амфорність як наукової дисципліни та нечіткість поняття «культура» ... ускладнює використання останньої як наукової категорії, оскільки вона повинна мати однозначний зміст» [2, с. 16].

На думку В. В. Копейчикова, правова культура є системою правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші найважливіші соціальні цінності [3, с. 140].

Отже, можна припустити, що правова культура є певним ставленням кожної людини до прав інших людей, повага до них.

Правова культура проявляється в накопичених правових цінностях, які відносяться до духовної культури, та має практичну спрямованість, як і культура управління, і складається із взаємопов'язаних елементів. Основні з них:

- стан правосвідомості в суспільстві (ступінь розуміння права);
- стан законності;

- стан законодавства;
- стан практичної роботи в галузі права [4, с. 269–270].

Правова культура пов'язана як із оцінкою рівня знання та розуміння права, так і з розвитком відчуття законності. Одним із найважливіших проявів культури є законність. Рівень культури в галузі юриспруденції залежить від поваги, з якою законодавець ставиться до створюваних ним норм.

Правова культура є показником соціального розвитку людини, по-перше, її рівня; по-друге, її спрямованості. Із цих позицій структура правової культури особи виступає ніби в подвійній якості – типі людської діяльності та її орієнтації на право, його галузь, окремий закон.

Вивчення структури поняття «правова культура» пов'язане із системою пізнання правових явищ, серед яких виділяють буденний, професійний і теоретичний рівні правової культури [5, с. 368].

Буденний рівень правової культури обмежений щоденними рамками життя людини за її зіткнення з правовими явищами. Специфіка буденної правової культури проявляється на рівні здорового змісту (глузду) і використовується людьми у буденному житті [5, с. 368].

Зважаючи на різноманітність підходів до розуміння правової культури, пропонуємо визначати правову культуру як специфічний спосіб організації та розвитку правової життєдіяльності учасників суспільного життя в конкретних історичних умовах, що визначає правову орієнтацію та правову позицію суб'єкта і проявляється у правових цінностях.

За сьогоденних обставин, визначальними чинниками кризової ситуації в українському суспільстві є ослаблення державності, незахищеність прав і свобод людини, низький економічний рівень розвитку країни, відсутність правової культури, зростання злочинності та корупції. Усунення суспільного аморалізму неможливе в умовах, коли ситуація у праві, сфері політики і державної влади не тільки цьому не сприяє, а й, навпаки, підсилює його.

Становлення правової держави та правового суспільства в Україні відбувається достатньо повільно, що пов'язано з багатьма соціально-економічними, політичними, адміністративно-управлінськими чинниками. Визначаючись термінологічно, зазначимо, що правове суспільство – це така спільнота людей, які поважають право, дотримуються права, оскільки внутрішньо поділяють його цінність і значущість. Суб'єкти такої спільноти також здатні відстоювати права і свободи в індивідуальний та колективний спосіб.

На думку С. Максимова, поняття «правове суспільство» краще, ніж поняття «правова держава», передає зміст англійської дефініції «rule of law» (правління або «верховенство права»), що як принцип конституційного ладу означає пріоритет права над політичною владою, рівність усіх (зокрема влади) перед законом і судом, а також дотримання фундаментальних (або природних) прав людини [6, с. 83].

Стаття 1 Конституції України [7] проголошує, що Україна є незалежна, демократична, соціальна і правова держава. Основний Закон фактично визначає національну ідею українського народу – побудувати демократичну правову державу, яка б відповідала кращим державотворчим традиціям західноєвропейських країн. Основною передумовою реалізації визначеного завдання є формування якісно нового рівня правової культури громадян, який би відповідав умовам демократичної правової держави.

Побудова правової держави без підвищення правової культури та рівня правосвідомості громадян є неможливою. Підвищення рівня правової культури суспільства, в свою чергу, вимагає підвищення рівня та якості організації правового виховання, яке здійснюється шляхом навчання, пропаганди, агітації та самовиховання. Водночас найбільш ефективною і результативною формою правового виховання є правова освіта, тобто цілеспрямована, систематична діяльність навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, спрямована на засвоєння необхідного рівня знань про державу і право, формування та підвищення рівня правосвідомості та правової культури, виховання учасників правових процесів в душі поваги до закону та прав людини [8, с. 13].

Щоб принципово змінити ставлення громадян до права, держави, активізувати роботу по завершенню формування правової держави в Україні, треба вирішити низку питань теоретичного і практичного рівня щодо вдосконалення системи правової освіти та правового виховання. Необхідно створити всі умови для формування такої правосвідомості, яка б відповідала історичним традиціям, ментальності українського народу, забезпечувала розвиток провідних інститутів громадянського суспільства, сприяла інтеграції України до європейського та світового правового простору.

Сьогодні нагальною є потреба у відповідній сучасним умовам життя ефективній системі правовиховного впливу, яка б урахувала всі особливості світогляду сучасної людини, останні досягнення правознавства, психології, філософії, сформувала високу правову культуру особи [9, с. 3].

Педагогічна думка України тлумачить правове виховання як формування морально-правової (а також етично-правової) культури, яка включає в себе: володіння певною системою знань і ціннісних орієнтацій естетики, моралі, права в їх єдності; готовність дотримуватись правових норм і громадянських обов'язків; правову пропаганду; виховання в душі поваги до законів і прав; формування активної життєвої позиції; неприпустимість антисупільних дій та порушень громадського порядку [10, с. 153–154].

В той же час діяльність такої системи буде недостатньо ефективною без залучення інститутів громадянського суспільства, активної життєвої позиції українських громадян. Правове виховання і самовиховання прямо пов'язані з правовою активністю, під якою фахівці розуміють позитивну, ініціативну, корисну для суспільства і схвалювану державою діяльність людини у правовій сфері, що виступає вищою формою правомірної поведінки. Категорія «правова активність», як правило, вводиться для позначення діяльності громадян, громадських об'єднань у сфері правового регулювання на відміну від діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [11, с. 736].

Крім цього, на думку А. Токарської, динаміка сучасного суспільства все більшою мірою конституюється як комунікативна самоорганізація, в контексті якої перманентно набуває ваги правова комунікація. Концептуальний фундамент останньої визначається конкретно-історичними формами узгодження «літери закону» з тим його «духом», що визріває в інтерактивному середовищі суспільного буття. Необхідним моментом самоорганізації правового суспільства є зростання показників комунікативності останнього, оскільки при цьому збільшуватиметься ступінь взаємодії та взаємозалежності його підсистем і елементів, а відтак, взаємообмеження свободи їхньої поведінки чи динаміки призводитиме до зростання коефіцієнта їх взаємоупорядкування. Розширення комунікативних можливостей суспільства посилює міру взаємозалежності комунікантів і відповідно послаблює необхідність та звужує сферу координації їхньої суспільної поведінки з боку державно-адміністративних структур [12, с. 14].

Отже, необхідною умовою реалізації демократичної моделі правового виховання в нашій країні є ефективна, прозора, багатоканальна комунікація у трикутнику «громадянин-суспільство-влада». Система правового виховання не може насаджуватися штучно, без урахування ментальних, соціально-економічних, духовних чинників українського соціуму. В демократичному суспільстві застосування певних механізмів правового виховання передбачає здійснення експертних оцінювань та громадського обговорення.

Отже, конструктивними перетворення можуть бути тільки в тому разі, коли вони відображають інтереси більшості громадян, спираються на власний економічний, інтелектуальний потенціал, сильну і правову державу.

Висновки. З нашого погляду, розвиток правового суспільства в Україні буде динамічним лише в тому разі, якщо свої зусилля об'єднують держава, створивши систему правового виховання, та громадські організації і рухи, що орієнтуються у своїй діяльності на захист прав людини, пропаганду правових цінностей. В сучасному українському суспільстві мають місце значні деформації правосвідомості та правової культури громадян, найпоширенішими з яких є правовий нігілізм і правовий інфантилізм. Саме тому системна правовиховна діяльність державних органів, освітніх

закладів, правоохоронних структур об'єктивно сприятиме формуванню правового суспільства, створюючи інституційно-управлінське підґрунтя цьому процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Третяк С. (2005). Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства // Право України. № 4. С. 26–28. 2. Бачинський Т. (2011). Правова культура: деякі сучасні підходи до її розуміння. // Юридична Україна. № 8. С. 16–20. 3. Загальна теорія держави і права (2000). / за ред. В. В. Копейчикова. К. : Юрінком Інтер, 320 с. 4. Алексеев С. (1999). Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 416 с. 5. Общая теория государства и права (2002). / под ред. М. Н. Марченка. М. : Зерцало, Т. 3. 528 с. 6. Максимов С. І. (2010). Про концепт «правове суспільство» // Право України. № 7. С. 82–88. 7. Конституція України (1996).: станом на 15 травня 2015 р. / Верховна Рада України. – Відомості Верховної Ради України. № 30. ст. 141. 8. Макарова О. В. (2010). Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ. 186 с. 9. Ганзенко О. О. (2002).Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : дис.. .. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень». Запоріжжя : Запорізький юридичний інститут МВС України. 198 с. 10. Касьяненко М. Д. (1993). Педагогіка співробітництва: вплив на внутрішній стан : навч. посібник. Київ. 169 с. 11. Куціпак О. В. (2010). Правове життя та правова активність: співвідношення понять // Держава і право. Вип. 47. С. 734–738. 12. Токарська А. С. (2008). Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права» / А. С. Токарська : Київ. 36 с.

REFERENCES

1. Tretiak S. (2005). Pravove zabezpechennia pravovoi kultury naseleennia yak umova stvorennia osnov hromadianskoho suspilstva // Pravo Ukrainy. No. 4. S. 26–28. 2. Bachyns`kyi T. (2011). Pravova kultura: deiaki suchasni pidkhody do yii rozuminnia. // Yurydychna Ukraina. No. 8. S. 16–20. 3. Zahalna teoriia derzhavy i prava (2000). / za red. V. V. Kopieichykova. K. : Yurinkom Inter, 320 s. 4. Alekseev S. S. (1999). Pravo. Azbuka. Teoryia. Fylosofyia. Opyt kompleksnoho yssledovanyia. M. : Statut, 416 s. 5. Obshchaia teoriia hosudarstva y prava (2002). / pod red. M. N. Marchenka. M. : Zertsalo, T. 3. 528 s. 6. Maksymov S. I. (2010). Pro kontsept «pravove suspilstvo» // Pravo Ukrainy. No. 7. S. 82–88. 7. Konstytutsiia Ukrainy (1996): stanom na 15 travnia 2015 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. No. 30. St. 141. 8. Makarova O. V. (2010). Pravovyi nihilizm: teoretyko-pravovyi aspekt : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovyi uchen». Kyiv. 186 s. 9. Hanzenko O. O. (2002).Formuvannia pravovoi kultury osoby v umovakh rozbudovy pravovoi derzhavy Ukraina : dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava ; istoriia politychnykh i pravovykh vchen». Zaporizhzhia : Zaporizkyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy. 198 s. 10. Kasianenko M. D. (1993). Pedahohika spivrobitnytstva: vplyv na vnutrishnii stan : navch. posibnyk. Kyiv. 169 s. 11. Kutsipak O. V. (2010). Pravove zhyttia ta pravova aktyvnist: spivvidnoshennia poniat // Derzhava i pravo. Vyp. 47. S. 734–738. 12. Tokars`ka A. S. (2008). Pravova komunikatsiia v konteksti postklyasichnoho pravorozuminnia : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.12 «Filosofiiia prava» / A. S. Tokarska : Kyiv. 36 s.

Дата надходження: 31.08.2020 р.

Roman Shai

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
Department of theory, history and philosophy of Law
Ph.D., Assoc. Prof.

THE INFLUENCE OF LEGAL CULTURE ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGAL SOCIETY IN UKRAINE

The article outlines the role of legal culture and its influence on the formation and development of legal society, as building a civil society, democratic, rule of law is not only a domestic political need, but also an external necessity dictated by Ukraine's development in globalization. In fact, for all its diversity,

the world is united in the fact that real progress is made only where the social conditions for the discovery of the main resource of civilization – man.

The democratic transformations taking place in Ukraine are the beginning of large and comprehensive innovative transformations in all spheres of Ukrainian society. These changes clearly demonstrate not only the priorities for future development, but also the shortcomings that hinder the dynamics of this process.

Observations of today's political events show that the intensification of civil and legal society has become a need of Ukrainian statehood, as the political process in Ukraine has faced a situation of legal lawlessness and a crisis of political power.

The world today is more interconnected than it used to be. Therefore, Ukraine can become an equal partner in the world progressive community only if it is a democratic and legal country with developed economic relations, high cultural and spiritual potential of civil society. This can be achieved only with the rule of law, strong law and order, effective ownership, constructive executive and legislative power, an independent judiciary, free and independent media, and public self-government. All these aspects are combined in the legal society itself.

Key words: legal culture, legal society, globalization, rule of law, legal progress.